

Jevreji u Vojvodini

Napisao advokat **Dr. Josip Holländer**, Beograd.

Gdje god se kod nas govori o vojvođanskim Jevrejima, pokazuje se njihovo najrazličitije prosuđivanje, ali gotovo nikada ne nailazi čovek ma i na najmanje razumevanje. Međutim su postali odnošaji prema njima sve intenzivniji, mnoga lična iskustva su imala svoje dejstvo, mnoge su bludnje o njima uklonjene, a potpuno ujedinjenje vojvođanskih Jevreja sa ostalim Jevrejstvom naše države je danas već na najboljem putu. Ne leži u mojoj moći, da pospešujem tok i ritam ovog procesa. Ali hoću da tu prikazem sliku vojvođanskih Jevreja tako osvetljenu, da iz nje izbiju na javnost općenito jevrejske pokretne snage, koje su uplivilisale na razvoj ovoga malenoga skupa Jevreja i na duševno njihovo raspoloženje. Vojvođanski Jevreji sačinjavali su pre rata samo maleni odlomak mađarskog Jevrejstva. Ne samo po broju, nego i po važnosti bili su neznatni deo celokupnog mađarskog Jevrejstva, koje je umelo, da si stvori snažnim duhom i velikim svojim uplivom velike jevrejske institucije u Budimpešti i u većim pokrajinskim mestima, kao u Požunu, Marmaroš-siget-u, Velikom Varadinu, Satmaru, Koložvaru itd., znamenite kulturne centre. Cela historija vojvođanskih Jevreja nije starija od 100 i nekoliko godina, pošto je pre toga postojala za Jevreje zabrana naseljavanja u gradovima. A i od toga se vremena može da uzima ozbiljno u obzir samo poslednjih 40 godina, kada su naime nastale velike jevrejske opštine sa krasnim novosazidanim sinagogama u Subotici, Novomsadu, Somboru i Bečkereku. Ali i ta je historija samo jedan deo opšte historije mađarskih Jevreja, jer su svaki duševni poticaj dobili iz Budimpešte. Ove su opštine predstavljale napredan, neološki smer, dok su konzervativci, ortodoksi stanovali više po selima i uzduž reke Tise (u Petrovomselu, Senti, Adi i Molu) i tamo provađali svoj život po strogoj verskoj tradiciji.

Duh se Jevrejstva obilato ispoljavao u Budimpešti i u pokrajinskim središtima u podizanju veličanstvenih, humanitarnih, verskih i znanstvenih ustanova. Vojvodina je međutim u ovima potpuno oskudevala, i nije imala ni jednog pokrajinskog centra za svoje Jevreje, tako da pre svetskog rata ne može biti ni govora o vojvođanskom Jevrejstvu kao o nekoj jedinici sa karakterističnim pokrajinskim obeležjem.

Stoga ćemo tu često govoriti o mađarskim Jevrejima, misleći pri tome zapravo na vojvođanske Jevreje.

U prvom redu moram ovde da nabacim pitanje mađarske asimilacije i time u vezi i pitanje asimilacije vojvodanskih Jevreja; problem, koji je često puta bio krivo tumačen i još nije svestrano rasvetljen.

Nemam nameru, da to pitanje rasvetlim sa svih mogućih tačaka gledišta, jer koreni toga problema počivaju tako duboko u historijskim slojevima jevrejske narodne duše, da mi je bilo nemoguće prodreti do istih.

Zato ću se ograničiti samo na one momente, koji se odnose na postanak, obim i značaj asimilacije Jevrejstva u Vojvodini. Kako je zapravo bilo pre te mađarske asimilacije? Jevreji su se uselili u Vojvodinu u drugoj polovini 18. veka, za vreme vladanja carice Marije Terezije i cara Josipa II., te su se nastanili ponajviše u novim naseobinama. Ovi su Jevreji dolazili većinom iz Nemačke i Češke, donevši sa sobom životne prilike i versku kulturu, u kojoj su živili nemački i češki Jevreji toga vremena, te su ove životne prilike i tu kulturu presadili ovamo. Dah velikog kulturnog pokreta Mendelsohn-a provejavao je doduše svojim svežim zrakom i taj zatvoreni, getu sličan jevrejski milije, ali u toj velikoj daljini Mendelsohnove ideje nisu mogle tako snažno uticati, kao što su uticale u Nemačkoj i Češkoj.

Tako je došlo, te su Jevreji nastanjeni u Vojvodini i dalje zadržali svoju tradicionalnu, jednostrano religioznu kulturu, od koje su se Jevreji u Nemačkoj i Češkoj već potpuno emancipirali. Vojvodanski su se Jevreji separirali, tako od kulturnih nastojanja Evrope, kao i od života u nacionalnom pogledu veoma šarolikog pučanstva, sred kojeg su živili raštrkano.

Bilo im je zabranjeno, da si kupuju polja i da se stalno nasele, tako da su u sred plodne i bogate zemlje provadali oskudan i siromašan život. Iz jevrejskih duša nije doduše nikada nestala čežnja za kulturom i napretkom, ali prva polovina devetnajstoga veka — doba apsolutizma i revolucije, nije bilo prikladno, da zadovolji kulturna nastojanja Jevreja. Šačica Jevreja, bačena sudbinom u ovaj kraj, bila je odsečena od centara ne samo svetovne, već i religiozne kulture. U toj su atmosferi živili Jevreji sve do godine 1867. Ta je godina bila za Ugarsku polazna tačka rapidnog nacionalnog i gospodarskog uspona. Od te godine datira asimilacija ugarskog Jevrejstva. U oduševljenju nad vlastitim oslobođenjem proglasio je mađarski narod godine 1868. emancipaciju Jevreja, t. j. dao im je građansku ravnopravnost. Od toga vremena stalo je ugarsko Jevrejstvo da upija u sebe mađarsku kulturu, da ju unapređuje svim svojim silama, tako da je za kratko vreme stajalo u prvoj liniji na području gospodarstva, znanosti i umetnosti. Kao toliko puta u historiji, pokazali su Jevreji i sada svoju sposobnost, da unaprede jednu tuđu kulturu. Istina, da se ubrzo pokazala i reakcija tog elementarnog prodiranja u vidu antisemitskog pokreta osamdesetih godina, čiji su se valovi visoko ustalasali.

Ali državni su faktori pravodobno spoznali ogromni učinak jevrejske snage stavljene u službu mađarskih nacionalnih aspi-

racija. Zato su god. 1895. recepcijom izjednačili do onda tek tole Iranu jevrejsku veroispovest sa velikim hrišćanskim crkvama. Jevrejska je blagodarnost obilno uzvraćala taj gest. Iz rabinskog seminara i jevrejskih preparandija vejavao je mađarsko-šovinistički duh, koji je ispunjavao sve jevrejske institucije. To je u velikim potezima proces asimilacije ugarskih, a snjima i vojvođanskih Jevreja.

Na taj je način velik deo ugarskog Jevrejstva zamenio svoj dosadašnji „žargon“ mađarskim jezikom, svoju čisto versku kulturu mađarskom svetskom kulturom. Dali možemo prigovarati toj brznoj metamorfozi? Odgovor nam nato daje historija Jevreja. Jevreji su poslednjih 2000 godina, živili raštrkano, lutajući među narodima, pri čemu su oplodavali tuđe kulture, sada na jednom mestu, sada na drugom, isticali su svoje sposobnosti, sada u tom, zatim opet u drugom ruhu. Ali pri tome su radu oplodili i samo Jevrejstvo, koje je postalo sposobno, da ispunjava svoj historijski i božanski poziv, neovisno doduše od vremena, ali ipak u skladu sa duhom vremena. Period asimilacije vojvođanskih Jevreja trajao je dakle svega 50—60 godina; jedan kratak čas u životu Jevrejstva. Kako duboko su prodreli koreni tog Jevrejstva u tuđe tlo? Kakve je sokove upijalo to korenje? Koje je promene i deformacije prouzrokovala cirkulacija tih tuđih sokova u tom malom ogranku sveukupnog Jevrejstva?

Na ta bi pitanja smeo odgovoriti samo nakon svestranih studija etnografskih i socioloških. Za sada dajem samo izraza mom dubokom uverenju i osećaju, kada tvrdim, da ono, što je jevrejsko, karakteristično jevrejsko, nije usahnulo u toj maloj grani Jevrejstva. Samo je lišće te grane poprimilo boju okoline.

Ja ne podcenjujem opasnosti asimilacije. Ali nehotice mi se nameće pitanje, dali nije baš ta sposobnost asimilacije u tome ponosnom narodu, koji se toliko razlikuje po svojim običajima od ostalih naroda, dali nije i ta sposobnost, ma koliko nam se pričnilo paradoksom, pridonašala održavanju nacionalne individualnosti Jevrejstva? Bilo, kako bilo, sigurno je asimilacioni proces prošlog stoleća bila jedna eminentna historijska potreba sa gledišta podizanja kulturnog nivo-a a Jevrejstva, ili bolje reći sa gledišta stvaranja jednog novog kulturnog sloja u Jevrejstvu, što je tek omogućilo, da se opet podiže nacionalna samosvest u Jevreja.

Na tom je stepenu asimilacije izbio svetski rat. Jevreji Vojvodine udovoljili su potpuno svojim građanskim dužnostima, oni su, zatomiivši svoj užas i svoje zgražanje nad krvoprolicem, sude-lovali u ratu kao dobri građani i vojnici.

A ipak! Ono što se već toliko puta dogodilo u toku jevrejske historije, ponavlja se opet: po svršetku rata okrenula se poražena vojska i prevareni, ogorčeni narod protiv svojih ratnih drugova i sudionika svojih patnja, ili protiv vlastitih svojih ratnih žrtava. Nećemo, da se osvrnemo na političke tendence, koje su rukovodile vodstvo armije i državni aparat, kada su izazvali progon Jevreja, tek hoćemo da konstatujemo žalosnu činjenicu, da

je mesec novembar god. 1918. bio period najveće katastrofe za vojvodansko Jevrejstvo. Vojnici, koji su se vraćali sa fronta zajedno sa seoskim ološem zapalili su i opljačkali stotine jevrejskih kuća, proterali su stotine starosedelačkih porodica jevrejskih sa njihovih ognjišta, izvršili su bezbrojna nasilja, a na mnogim su mestima čak i prolivali nedužnu krv. To je poslednja scena mađarskog imperija! Koli mračne, toli jevrejske slike!

U tom je momentu ušla pobedonosna srpska vojska u Vojvodini. Služice na čast trupa i vodstva na večna vremena, da su uzeli u zaštitu Jevreje te obezbedili telesnu i imovnu sigurnost onih Jevreja, koji su se vraćali svojim razorenim kućama. Ali veliki deo tih Jevreja, seoskih izbeglica, ostao je trajno u gradovima, donevši u te opštine svoje religiozno mišljenje, svežu krv i sveži duh. Tek sada, u najnovije vreme počinje opet povratak u sela, usled pogoršanja gospodarskih prilika. Prvi nastup srpskih trupa bio je od presudnog značaja za duševni pravac, za novu orijentaciju vojvodanskih Jevreja. Počeo je proces prilagođivanja novoj državi, novoj domovini, proces, koji neoslabljeno traje sve do današnjeg dana. Vrlo je teška i škakljiva stvar, bez potrebno distance govoriti o historijskim događajima, te nismo u stanju, da im ocenimo zamašaj, jer smo sprečeni svojim svakodnevnim poslovima i brigama. Ipak mogu da kažem, čvrsto uveren, da će me danas već svako razumeti, da su vojvodanski Jevreji postali izvan sumnje lojalni, dobri građani naše Kraljevine, građani svesni svojih državljanskih dužnosti; to je jasno dokazala historija poslednjih 10 godina celom svetu. Mogu da kažem iskreno i otvoreno, da su vojvodanski Jevreji od početka bili svesni značaja historijskih događaja i da nisu gajili nikakve varave nade. Prirođeni, nasledeni im „raison d' être“ našao je bez oklevanja pravi put, kojim su odmah i krenuli.

Već sam spomenuo opšte poznati fakat, da su mađarski Jevreji smatrali Ugarsku pravom svojom domovinom, koju su branili svojom krvlju i imetkom. Usprkos svih kasnijih kleveta, dalo je ugarsko Jevrejstvo na žalost ogromne žrtve u životu svojih sinova. Veliki deo jevrejske mladeži iz Vojvodine počiva u zemlji brojnih ratnih područja pod neoznačenim huncima ili pod krstom zajedničkih grobova.

Mora i može se naći razumevanja za položaj tih Jevreja da nije lako bilo breme osećaja, koje je teretilo duše i da nije lako bilo bez kolebanja, čvrstim korakom produžiti putem, kojim se krenulo.

Već je samo po sebi teško snašati jedan teret, i samo duševna harmonija je u stanju, da nam daje te nadčovečne snage, koja je zato potrebna. Ali baš u tom slučaju nestalo je te harmonije, a nastao je duševni raskol.

Preko granica čuo se prvo samo jauk i zapomaganje na stradale braće, ubijenih bez krivice i nekažnjeno; zatim je došao sistematski, organizirani antisemitizam. Numerus clausus i slični zakoni delovali su kao hladan tuš na ugrejano telo. S preka su prekinute veze, koje su dosada spajale; paia je koprena sa očiju

i tako je postepeno padao i teret s duša. Postupak sa Jevrejima u Mađarskoj i njihov tamošnji položaj paralizirao je privlačnu snagu ranijih osećaja i olakšao je novu orijentaciju. Ubi bene, ibi patria. Neću da primenjujem bezuslovno tu latinsku izreku na vojvodanske Jevreje. Jevreji su svuda i svagda bili verni i dobri građani svoje domovine, to je i osnovni uvet njihove egzistencije; u Vojvodini prepoznali su oni također taj postulat, koji im stavlja ekzistencija njihova. Ali time još nije ispunjena sadržajem reč „patria“. A to je baš ono, na što hoću otvoreno da ukažem ovde a o čemu još mnogi sumnjaju: naime, da je već otpočeo taj duševni proces, da je naša država već na putu da postane domovinom vojvodanskih Jevreja, te se oni već osećaju kao sinovi te domovine. Na kolovratu historije predu se već hiljadu niti, koje će da ih vezuju domovini nerazrešivom vezom ljubavi.

Ali to se preobraženje osećaja ne sme smetati nestrpljivošću. Mađarska se kultura ne može svući kao pohabano odelo, mađarski se materinji jezik ne može najednom zaboraviti ili staviti van dejstva. Materinji jezik je deo našeg sopstvenog „ja“, te bi se instinkt matere protivio, ako bi joj hteli zabraniti, da govori sa svojim detetom na tom jeziku. Deca nove generacije biće zaista vezani sa novom otadžbinom i po svome jeziku.

U tom pogledu moram da apeliram u prvom redu na ostale Jevreje naše Kraljevine, koji bi morali da stoje najbliže svojoj braći u Vojvodini, da nasmognu nešto razumevanja i strpljivosti i da se ne plaše, ako iz usta vojvodanskih Jevreja čuju po koju mađarsku reč pa da to ne smatraju nekom provokacijom.

Na koncu da se dotaknem još jednog važnog pitanja: Položaja vojvodanskog Jevrejstva prema sveukupnom Jevrejstvu, osobito pak prema Jevrejstvu naše Kraljevine. U pogledu nacionalnog uverenja vojvodanskih Jevreja postoje tri mišljenja. Prema jednome mišljenju su oni mađarski nacionalci, prema drugome anacionalan a prema trećemu antinacionalan elemenat. Pri pitanju asimilacije došao sam do rezultata, da su vojvodanski Jevreji u dnu svoje duše ostali Jevreji unatoč nesumnjivo znatnog upliva asimilacije. Jedno je sigurno, da mađarsko nacionalističko raspoloženje ne postoji više u Jevreja. Šta se tiče dviju poslednjih nazora, mislim da sam na pravom putu, kada polazim sa pretpostavke, da postoje dve vrste nacionalizma: Jedan, koji je prešao u meso i krv, koji deluje latentno, ispod svesti, često nehotimično, te se ispoljava u životnim prilikama i ciljevima; a drugi, to je politički nacionalizam. Ne polažem važnost na to, da moj naziv bude tačan, već bi nazvao jedno nacionalnim osećajem, a drugo nacionalnim uverenjem. Mislim, te nije potrebno dokazati, kako jevrejska religija nije samo religija, ili konfesija, već da sadržava u sebi mnoge elemente, koji nisu čisto konfesionalne naravi. Baš s obzirom na ovo jevrejska religija nije nikada mogla postići onu univerzalnost, što ju je postigao na pr. katolicizam.

Dali Jevrejstvo čini još uvek jednu biološku rasu, ne mogu baš tvrditi, ali nepobitan je fakat, da su Jevreji jedan narod, kome pripadaju svi oni, koji imaju u sebi jevrejskog osećaja. Na

cionalni je elemenat toliko vezan sa konfesionalnim, same ritualije sadržavaju toliko nacionalnoga u sebi, te se mirne duše može tvrditi, da ne može biti anacionalan onaj, u čijem je srcu ostao barem jedan trag jevrejske religije i tradicije.

Bio bi veoma zahvalan, ako bi ko od rabina autentičnije i opširnije prikazao tu unutarnju nerazdeljivu vezu između religioznih i nacionalnih elemenata naše vere.

Ja ukazujem ovde samo na činjenicu, da je jevrejsko tlo u Vojvodini tako obilno nagnjeno tim elementima, da je bogata žetva jevrejsko-nacionalnih ideja unapred osigurana za dugi niz godina kraj minimalnog obrađivanja. Ne smemo omalovažavati ovo tlo, koje sadržava u sebi takvo blago; blago, koje je kroz 2000 godina osiguralo Jevrejstvu narodni opstanak bez političke organizacije. Ovom se prilikom moram dotaći i pitanja antinacionalizma, koji se predbacuje vojvodanskim Jevrejima. Ostavljam ovde na stranu verske fanatičare, koji u političkom cionizmu vide profanizaciju mesijanske misli, već hoću da govorim samo o onim tradicionalnim Jevrejima, koji važe kao anticioniste. U dušama tih Jevreja živi cionjska misao, i oni se oduševljavaju i političkim ostvarenjem te misli, samo način borbe i potpuna separacija religioznog od političkog elementa, ili bolje reći, omalovažavanje religioznog sadržaja cionističke ideje je razlog, koji ih zadržava od aktivnog učešća u borbi, ili koji ih tera u tabor protivnika. U drugim zemljama bili bi ovi Jevreji mizrahiste ili religiozni nacionaliste, u Vojvodini važe kao antinacionaliste.

U kratko rečeno, može se objektivno i sa zadovoljstvom konstatovati, da je politički nacionalizam, to jest cionizam pokazao od postanka naše države pa do današnjeg dana veliki napredak. Kada se pomisli, da do svišetka svetskog rata nije postojala u Vojvodini nijedna cionistička organizacija, onda ne možemo podceniti postignute, doduše čedne, ali ipak приметljive rezultate. Ne ću prećutati, da je posle prvog oduševljenja nastupilo neko oslabljenje, neka reakcija; ali poznata je stvar, da je to put, kojim napreduje svaka ideja. Sigurno će pozvane vođe cionizma bolje moći da ocene današnje stanje stvari, ali mislim, da se nisam prevario, kada sam prikazao razvitak i napredovanje te ideje. Sigurno je, da se na tom polju mora još koješta uraditi. Međutim, ako će naše vođe raditi i dalje istom energijom te istim strpljenjem, kojim su otpočeli, uzimajući pri tome u obzir specialne osobine ovoga tla, onda nema te nepogode, koja bi mogla poništiti očekivanu bogatu žetvu.

To bi u glavnom bilo sve, što sam inače da kažem o Jevrejima u Vojvodini. Nisam naveo niti historijskih, a niti statističkih podataka. Ali ako mi je uspelo, da prikazem sudbinu vojvodanskih Jevreja u takvom svetlu, te se mogla u njoj ugledati ona slika, koja je poznata iz sveopšte jevrejske historije, onda sam postignuo svoj čedni cilj, naime da po istoj sudbini pokazem na potrebu jevrejske solidarnosti i jevrejskog bratstva.